

067. Siyasi yaklaşımın edebiyata yansımaları örneği, Emevîlerde kasidede Atlâl olgusu

Ramazan BEZCİ¹

APA: Bezci, R. (2023). Siyasi yaklaşımın edebiyata yansımaları örneği, Emevîlerde kasidede Atlâl olgusu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (32), 1138-1158. DOI: 10.29000/rumelide.1252866.

Öz

Şiir, bir toplumun sosyal, siyasal ve kültürel yönünün şairin duygularıyla harmanlanarak belli sanatsal formlarda dizelere dökülmesidir. Bu yönüyle Câhiliye şiirinde de Bedevi Arabın hayatının her boyutunu temsil eden çölün yer alması kaçınılmaz olmuştur. Göçebe bir yaşam süren Bedevi Arap, çölde bir yerden başka bir yere göç edince daha önce yaşadığı yere tekrar uğradığında, çadırların kazıklarının izlerini, kırılmış testileri, islenmiş ocakları, yemek pişirilen ocaklardaki kül kalıntılarını görür ve hem sevgili ile hem de dostlarıyla yaşadığı hatıralar, zihninde tekrar canlanır. Şair, kasidesinde bu kalıntıların yanında arkadaşlarını durdur ve hep beraber gözyaşı dökerler ki buna Arap edebiyatında “atlâl” adı verilir. Bedevi Arabın göç kültürünün edebiyata yansımaları olan atlâl, kasidenin vazgeçilmez bir bölümü haline gelerek, dönemin şiiri ile özdeşleşmiştir. Muaviye'nin Emevi Devletini üzerine inşa ettiği en önemli olgulardan olan “Arap Asabiyeti”, Arabın kökü olan bedevilik ve çöl hayatını vazgeçilmez bir nitelik olarak karşımıza çıkarır. Böylelikle Bedevi Arabın çöl yaşamının edebiyata yansımaları olan atlâl, Câhiliye dönemi gibi bu dönemde de kasidenin vazgeçilmez bir unsuru olmuştur. Diğer pek çok Emevi şairi gibi dönemin simge şairleri Cerîr, Ferezdak ve Ahtâl da kasidelerinde atlâla geniş yer vermişlerdir. Ayrıca Muaviye'nin hem devletini inşa ettiği fikirlerini halka kabul ettirmek hem de muhaliflerini hicvettirmek için şiiri bir silah olarak kullandığı dikkati çeker. Bunun için de Emevi halifeleri ve yöneticileri, şairleri yanlarına çekmek için maddiyatı sonuna kadar kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dönemin diğer şairleri gibi Cerîr, Ferezdak ve Ahtâl da halifelerin yanında yer alarak hem onları methetmişler hem de onların rakiplerini hicvetmişlerdir. Böylece hem şiir hem de atlâl olgusu Emevî edebiyatının en önemli edebi ürünleri olarak tezâhür etmiştir.

Anahtar kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Emevîler, Atlâl, Kaside

The reflection of the political approach in the Umayyads to literature, the case of ruins in the ode

Abstract

Poetry is the expression of the social, political and cultural aspects of a society into lines in certain artistic forms by blending the emotions of the poet. In this respect, it was inevitable that the desert, which represents every aspect of the life of the Bedouin Arab, should be included in the poetry of Jahiliyya. When the Bedouin Arab, who leads a nomadic life, migrates from one place to another in the desert, he visits the place where he lived before, and sees the traces of the piles of the tents, broken jugs, sooted hearths, the remains of the ashes in the stoves where food was cooked, and the memories he lived with both his lover and friends are replayed in his mind. In his eulogy, the poet stops his

¹ Dr. Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Arap Dili ve Belagatı (Konya, Türkiye), ramazanbzc15@gmail.com, ORCID ID: 0000 0002 6121 6599 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 01.12.2022-kabul tarihi: 20.02.2023; DOI: 10.29000/rumelide.1252866]

friends next to these ruins and they shed tears together, which is called "ruins", in Arabic literature. Ruins, which is the reflection of the Bedouin Arab's migration culture in literature, became an indispensable part of the ode and identified with the poetry of the period. One of the most important facts on which Muawiya built the Umayyad State, "Arab Asabiyyah", reveals the Bedouin, which is the root of the Arab, and the desert life as an indispensable quality. Thus, atlâl, which is the reflection of the desert life of the Bedouin Arab in literature, became an indispensable element of the eulogy in this period, as in the Age of Ignorance. Like many other Umayyad poets, the symbol poets of the period Cerîr, Ferezdak and Ahtâl also gave a wide place to atlâl in their odes. It is noteworthy that Muawiya used poetry as a weapon both to make the public accept his ideas, which he built his state, and to satirize his opponents. For this reason, the Umayyad caliphs and administrators did not hesitate to use material resources to attract the poets to their side. The leading poets of the period Cerîr, Ferezdak and Ahtâl sided with the caliphs, both praising them and satirizing their rivals. Thus, both poetry and the phenomenon of atlâl manifested as the most important literary products of Umayyad literature.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Umayyads, ruins, ode

Giriş

Emeviler döneminde ulaşılan en büyük fikri gelişme hiç şüphesiz şiir alanında olmuştur. Şiirin bu dönemde Arap insanının ruhu üzerinde getirmiş olduğu etki Câhiliye döneminde bile bu kadar fazla olmamıştır. Bu dönemde Şam başta olmak üzere Mekke, Medine, Basra ve Kûfe gibi İslâm dünyasının belli başlı şehirleri, canlı ve hareketli birer kültür ve edebiyat merkezi olarak tezâhür etmiştir (Tur, 1997, s. 70). Şiirin, Emeviler döneminde bu denli gelişerek dönemin en önemli kültür olgusu olmasının sebeplerinin araştırılarak ortaya konmasının Arap edebiyatına katkı sağlayacağı aşîkârdır.

Emeviler döneminde atlâl(kalıntılar) olarak adlandırılan çöl, harabeler ve harabelerin hatırlattığı dostlar ve sevgili ile hatıraları yâd etme olgusu da Emevi dönemi kasidesinde girizgâh niteliğiyle şiirin vazgeçilmez bir bölümü olmuştur. Atlâhın, Emevilerin en önemli şairleri Cerîr(ö. 110/728), Ahtal(ö. 92/710-11) ve Ferezdak(ö. 114/732)'in şiirlerinde de geniş yer bulunduğu dikkati çekmektedir. Çölde yaşamayan, çölde bir yerden diğerine göç etmeyen ve de göç ederek ayrıldığı kadının hasretini çekmeyen Emevi şairlerinin atlâla nerdeyse Câhiliye şairleri kadar yer vermesi, araştırılması gereken bir diğer olgu olarak görülmektedir.

Ayrıca çalışmada Emevi şairlerinin, şiirlerinde Câhiliye dönemi şairleri gibi, atlâl olgusunun duygu derinliğini dizelerinde yakalayabilmişler mi yoksa sadece dillerinde kalan duygusal yönü olmayan, kuru lafızlardan ibaret kalmış mıdır sorusunun da cevabı aranacaktır.

Bu çalışma, doküman analizi üzerine inşa edildiği için metot olarak nitel araştırma yöntemlerinden yazılı belge inceleme yöntemi tercih edilmiştir.

1. Ümeyye Oğulları ve Muaviye'nin Emevi Devleti'ni kurması

Ümeyye oğulları, ismini Ümeyye b. Abdüşems'ten almakta olup, Câhiliye devrinde Mekke yönetiminde söz sahibi kabilelerden biri idi. Mekke'nin ve Kâbe'nin idaresi konusunda Kabileler arasında paylaşılan en önemli iki vazifeden biri olan başkomutanlık görevini Ümeyye oğulları üstlenmişti. Hac vazifesi için Mekke'ye gelen hacılara su ve yemek ikram etme vazifesi ise Hz. Peygamber'in de mensubu olduğu Mekke'nin diğer önemli kabilesi Hâşimîlerin idi. Her ne kadar zikredilen vazifeler Mekke'nin her iki

önde gelen kabilesi arasında paylaşılmış olsa da Hâşimîler dönemin Arap toplumunun manevi yönünü, Ümeyye oğulları da maddiyat ve güç yönünü temsil etmekteydi. Bu iki kabile arasındaki rekabetin, İslâm'ın zuhuru ile farklı bir boyuta taşındığı görülür. Bu süreçte Hâşimîler, Hz. Peygambere daha ılımlı yaklaşmışlar ve Hâşimî kabilesi mensuplarının pek çoğu, İslâmiyet'e ilk girenlerden olmuştur. Fakat Ebu Leheb gibi bazıları da İslâm'ı inkâr edenlerin en ön safında yer almışlardır.(Yiğit, 1995, s. 87).

Ümeyye Oğulları ise Hz. Osman gibi bazı şahsiyetler hariç, İslâm'ın açık davete başlaması ile diğer müşrik liderlerle birlikte hareket etmişlerdir. Onlar, Mekke şehrindeki kaybetmek istemedikleri nüfuzlarını İslâm'ı engellemek için kullanmışlardır. İslâm'a karşı her türlü eylemde ön safta yer almışlardır. Onlar, Hz. Peygamber'in Mekke'ye hicretinden sonra da Müslümanlarla Mekke müşrikleri arasındaki savaşlarda hep önde olmuşlardır. Hatta Uhud ve Hendek savaşlarının komutanlığını Ebu Süfyan(ö. 31/651) yapmıştır. Ümeyye Oğulları, Mekke'nin fethine kadar İslâm'a karşı mücadele etmişler, liderleri Ebu Süfyan Mekke'nin fethi ile Müslüman olunca diğerleri de Müslüman olmuştur(Yiğit, 1995, s. 87).

Emevi siyasi anlayışının edebiyata yansımaları bağlamında konuyla yakın ilgisi olduğunu düşündüğümüz Emevi Devleti'nin kuruluş sürecine de değinmek faydalı olacaktır. Zira sonraki bölümlerde değinileceği üzere Emevi Devleti, Hz. Peygamber ve dört halife döneminden farklı pek çok niteliği kendinde barındırır. Muaviye (ö. 60/680), Hz. Osman döneminde Şam valiliğini yürütmekte idi. Hz. Ali halife olunca kendisini Şam valiliğinden almasına rağmen o, bu görevi bırakmamış ve Hz. Ali'ye karşı mücadeleye girişmiştir. O, Cemal Vakası'nı fırsat bilerek hâkimiyet alanını Şam'ın çevresindeki bölgelere de yaymaya çalışmıştır. Muaviye, Hz. Ali'ye karşı mücadelesine girişmeden önce sahabenin önde gelenlerini yanına çekmeye çalışmış ve bu kimselerin nüfuzlarından faydalanmak istemiştir. Onun bu şekilde davranmasının bir diğer sebebi, kurmaya çalıştığı devlete ya da Hz. Ali'ye karşı açtığı savaşa meşruiyet kazandırmaktı. Onun mektup yazarak yanına çekmeye çalıştığı en önemli isimlerden bazıları, Sa'd b. Ebî Vakkas(ö. 55/675), Abdullah b. Ömer(ö. 73/693), Muhammed b. Mesleme el-Ensârî(ö. 43/663)'dir. İbn Ömer, Muaviye'nin teklifini kabul etmemiş ve onun bu mücadeleyi nefsanî duygularına kapılarak yaptığını ifade etmiştir. Mesleme el-Ensârî ise onun bu teklifini, "Ben, senin davet ettiğin şeyden sakınmak için kılıcımı kırdım, eve kapandım" diyerek reddetmiştir(Küçüktaşçı, t.y., s. 60).

1.1. Muaviye'nin Emevi Devleti'ni kurarken benimsediği temel ilkeler

Emevi Devletinin kurucusu Muaviye, kendinden önceki iki halife döneminde zuhur eden iç karışıklıkların önüne geçmek ve kurduğu devletin varlığını uzun süre devam etmesini sağlamak için Hz. Peygamber ve dört halife döneminde bulunmayan bazı tedbirler almıştır.

Muaviye, önceki üç halifenin şehit edilmesi olayının kendi başına gelmesini engellemek amacıyla savaşçı bedevileri merkezden uzak tutmaya çalışmıştır. Muaviye, Hz. Ali'yi etrafındakilerin yanlış yönlendirmesi veya onun üzerinde hâkimiyet kurmaları sebebiyle halifeliği sürecinde ülkede sükûneti sağlayamadığını düşünerek Bizans yönetim sistemini örnek almış, etrafındakilerden kendisine baskı kuracak kimseleri yanına yaklaştırmamıştır. O, aldığı tüm kararlarda onu onaylayacak kimseleri yanına alarak İslâm'ın temel yönetim unsurlarından olan "şûrâ"yı uygulamamıştır. Muaviye, halifelerin vefatı veya şehit edilmesi sonucunda ülkede hâkim olan kargaşayı görerek bunu önlemek için veliahdın belli olması gerektiğini düşünmüş ve sağlığında oğlu Yezid(ö. 64/683)'i veliaht olarak tayin etmiştir. Böylece "seçimle gelen halife" anlayışını babadan oğula geçen "saltanat"a çevirmiştir. Muaviye'nin devlet yönetiminde getirdiği bir diğer farklı ilke de "devletin önceliği" ilkesidir. Bu ilkenin yansıması olarak, "devlete hizmet, İslâm'a hizmettir" anlayışı toplumda hâkim kılınmaya çalışılmıştır Hazinenin halkın

değil devletin bekası için kullanılması ve de devletin çıkarlarını korumak için harcanması gerektiği savunulmuştur(el-İş, 2017, ss. 179-180).

Muaviye'nin kurduğu bu yeni devletin "bekâ" anlayışının dayandığı ilkelerden bir diğeri, çalışmanın da konusu olan "asabiyet" idi. Emevilerde asabiyet, farklı şekillerde tezâhür etmiş olup bunlar; "Şam şehri asabiyeti", "Benî Ümeyye asabiyeti" ve "Arap asabiyeti" idi. "Şam şehri asabiyeti" Şam halkının diğer şehir halklarından daha üstün ve ayrıcalıklı olmasını ifade etmektedir. Muaviye, başlangıçta bu asabiyeti incelemiş, bunun meyvesi olarak da giriştiği bütün savaşlarda Şam halkı, onun yanında yer almıştır. Ayrıca yeni kurulan devletin merkezi de Şam olmuştur. "Benî Ümeyye asabiyeti"ne gelince, kurulacak yeni devletin yönetici kadrosunun Ümeyye Oğullarından olması gerekiyordu zira toplumda başka hiçbir kimse veya kabile bu payeye yetişemezdi. "Arap asabiyeti" ise çalışmanın sonraki bölümlerinde edebi bağlamda detaylı olarak ele alınacağı üzere, Emevi Devleti'nin en önemli niteliklerinden biri olarak kabul edilmektedir.(el-İş, 2017, ss. 179-180).

Muaviye'nin mimarı olduğu Emevi Devleti'nde onun devri, devletin hem kuruluş hem de oluşumunu tamamladığı süreçtir. Zira o, usta bir idareci ve devlet adamı kimliği ile Hz. Osman döneminde başlayan ve Hz. Ali döneminde isyan ve iç savaşlarla zirveye ulaşan iç karışıklıkları önleyerek fetihler dönemini tekrar başlatmıştır. İslâm tarihi açısından onun yaptığı bir diğer önemli şey de daha önce İslâm devleti ile anlaşma yapan ve sonra iç karışıklıkları fırsat bilerek bu anlaşmaların gereğini yerine getirmeyen gayri Müslim tebayı tekrar İslâm devletinin kontrolü altına almıştır(Duman, 2004, s. 2).

Muaviye'nin "Arap asabiyeti" anlayışının, Hz. Osman'ın katillerinin bulunmasını ertelediği için Hz. Ali'ye karşı mücadelesinde işe yaradığı söylenebilir. Fakat devlet kurulduktan sonra ve de genişledikten sonra Arap olmayan toplumlardan bazı insanlar, bu anlayışın doğal bir sonucu olarak ikinci plana itilmiş hatta ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmüşlerdir. Bu şekilde bir Arap milliyetçiliği ve diğer kimselerin ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesi, İslâm'ın "eşitlik" ve "İslâm kardeşliği" ilkeleri ile çelişmekte idi. Arap olmayan Müslümanlar ve gayri Müslim teba, ikinci sınıf vatandaş olmaktan duydukları rahatsızlık sebebiyle, Emeviler aleyhine düzenlenen her türlü girişimin içinde yer almışlardır(Duman, 2004, s. 2).

Çalışmanın temel konusu olan, edebi alanda da etkisi görülen Emevi Devleti'ndeki bu Arap Milliyetçiliği, Emevi Devletinin kısa ömürlü olmasının en önemli sebebi olarak kabul edilmektedir(Özsoy, 2014, s. 52).

1.2. Emevi-Arap milliyetçiliğinin topluma yansımaları

Hız. Peygamber'in bütün Müslümanlar arasında tesis ettiği İslâm kardeşliği, din kardeşliği bir başka ifade ile "Ümmet" olgusu etrafında yeniden şekillenen Arap İslâm toplumu, Hız. Peygamber'in vefatından sonra aynı hassasiyet üzere varlığını devam ettirememiştir. Riddet olayları vb. bazı olaylar sebebiyle, her ne kadar İslâm toplumu bazı iç karışıklıklara sahne olsa da Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer dönemlerinde din kardeşliği olgusunun yine devam ettiği söylenebilir. Fakat Hız. Osman döneminde İslâm toplumuna ekilen ilk nifak tohumları, bu dönemde iç karışıklıklara ve Hız. Ali döneminde de iç savaşlara evrilmiştir. Emeviler, zikredilen olumsuz şartlara ek olarak Hız. Ali'nin de şehit edilerek İslâm toplumunun başsız kaldığı bir ortamda tarih sahnesine çıkarak varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Her ne kadar Hız. Peygamber'in tesis ettiği din kardeşliğinde "Arabın aceme, acemin araba üstünlüğünün olmadığı" vurgulansa da "Emeviler döneminde Câhiliye asabiyetine tekrar dönülmüştür" şeklindeki bir ifade yanlış bir yargı olamayacaktır. Emevi Devleti'nin kuruluş döneminin temel argümanı olan "Arap Asabiyeti"nin, devletin kuruluşundan sonra daha da artarak devam ettiği dikkati çeker. Değindiği üzere, Emevi-Arap taassubunun öncelendiği bir siyasi yaklaşımın sarayın dışına taşarak toplumda

deyim yerindeyse tsunami etkisi yaratması kaçınılmazdı. Emevilerin bu ayırışmacı siyaseti sonucu dönemin İslâm toplumu, Araplar ve Arap olmayan teba şeklinde ayırışmıştır. Arap olmayan unsurları ise “mevâlî”, “zımmiler” ve “köleler” teşkil etmekteydi (Duman, 2004, s. 2).

Emevi Devleti'nin uyguladığı Arap milliyetçiliği, toplumun Arap olmayan kesimlerinde rahatsızlık yaratarak kopmalara veya isyanlara sebep olsa da bu ayırışmaların en önemli yansımalarının mevâlîler üzerinde gerçekleştiği dikkati çeker.

Mevâlî kelimesi, başlangıçta kölelikten azat edilen kimseleri ifade etmek için kullanılıyordu. Emeviler döneminde fetihlerle birlikte İslâm toplumunun sosyolojik yapısı değişmiş ve mevâlî kavramının çerçevesi de genişlemiştir. Emevi toplumunda mevâlîler şu unsurlardan teşekkül ediyordu:

1. Bu dönemde artan fetihlerle birlikte İslâm toplumunun refahı da artmış, köleler çeşitli sebeplerle efendileri tarafından daha çok azat edilmeye başlanmıştır. Azat edilen köleler, azat eden kimsenin mevlâsı oluyordu ve bu şekilde hürriyetini kazanan kimseleri ifade etmek için “Mevâlî'l-Itâka” ifadesi kullanılmaktaydı. Mevâlî'l-Itâka sayısı, bu dönemde son derece azdı.

2. Daha sonraki dönemlerde ise Arap olmayan toplumlardan Müslüman olduktan sonra Arap ülkesine gelerek herhangi bir Arap kabilesi ile anlaşmak suretiyle onların himayesine girmiş kimselere de mevâlî denilmiştir. Bu kimseleri ifade etmek için ise “Mevâlî'l-İslâm” veya “Mevâlî'l-ahd” kelimeleri kullanılmıştır. Dönemin İslâm toplumundaki toplam mevâlî nüfus içinde ikinci grup, çoğunluğu teşkil ediyordu. Arap olmayan bir Müslüman, Arap topraklarında yaşamak isterse Arap taassubunun hüküm sürdüğü bir sosyal yapıda güçlü bir Arap kabilesi ile anlaşarak onların himayesine girmek zorunda kalıyordu. İlerleyen dönemlerde ise Arap olmayan Müslümanlar bu şekilde bir himayeye gerek duymadan İslâm ülkelerinde yaşamaya başlamışlardır. Böylelikle Arap olmayan bu unsurlar, yerel Arap halk ile kaynaşmaya başlamıştır. Başlangıçta sayıları az olan mevâlî grubu, daha sonraları çok fazla artmış hatta Muaviye döneminde Kûfe'de yirmi bin mevâlî yaşadığı rivayet edilmektedir. <https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=7282> (Erişim. 30.11.2022).

2. Arap edebiyatında şiir ve atlâl olgusu

Ahmet Hüseyin Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* adlı eserinde “Sâmîler içerisinde şiire en yatkın olan veya şiir konusunda en ileri olan ırk Araplardır. Arap'ın yaşadığı çöl ortamı, onun doğası üzerinde etki ederek onu, hayal dünyası geniş ve duyguları coşkun bir kişiliğe büründürmüştür. Ayrıca Arap'ın dil zenginliği de onun şiirsel ifade gücünün artmasında katkı sağlamıştır.” der (ez-Zeyyât, t.y., s. 27).

Arap şiirinin tarihi gelişimi noktasında pek çok çalışma yapılmış olup bu çalışmalar Arap şiirinin, şiir formunda olgunlaşarak edebiyat tarihinde ortaya çıkışının İslâmiyet'ten 150 yıl öncesine kadar gittiğini göstermektedir. Bu söylemler, zikredilen tarihten önce hiç şiirin söylenmediği anlamına gelmemektedir. Bu tarih, Arap şiirinin edebi olarak olgunlaşarak sonraki nesillere aktarıldığı şiirsel formu ifade etmektedir. (Dayf, t.y., s. 38) İmruu'l-Kays (ö. 540) gibi meşhur şairlerden önce söylenen birkaç beyitlik şiirler, toplum tarafından kabul görmemiştir. Ayrıca bu sürecin uzun olduğu ve bu dönemde ezberleyerek sonraki nesillere aktarma olgusu henüz oluşmadığı için bu şiirler kaybolup gitmiştir (Hüseyin, 2014, s. 166).

Ömer Ferrûh, Câhiliyye şiirini açıkladığı bölümde Arap edebiyatının en meşhur şairlerinin Câhiliyye dönemi şairleri olduğunu başka bir ifade ile çölde doğup, büyüyen ve çölde yaşayan şairler olduğunu zikretmiş, İslâm Edebiyat tarihçilerinin de bu konuda hem fikir olduğunu aktarmıştır. (Ferrûh, 1981, s. 76)

Çalışmamız bağlamında ele aldığımız, Emevi döneminin simge şairleri Ferezdak, Cerîr ve Ahtal da her ne kadar çölde değil, devlet merkezi Şam şehrinde yaşasalar da çölde doğup, bedevilerin arasında yetişmişlerdir.

Arap edebiyatı araştırmacılarının çalışmalarında yer verdiği bir diğer olgu da Arap şiirinin gelişim sürecidir. Arap Edebiyatı tarihçileri, Arap kabilelerinin bu süreçte çok önemli rol üstlendiği dikkati çeker. Şiir sancağını ellerinde taşıyarak şiirin günümüze kadar ulaşmasına katkı sağlayan kabileleri tespit eden İbn Sellâm el-Cumhî'nin (öl. 232 / 846) tespitlerine göre bu rolü üstelenen ilk kabile, Rabî'e Kabilesi'dir. Bu kabileden İmru'u'l-Kays b. Hucr(ö. 540)'un dayısı olan el-Muhelhil b. Rabî'a(ö. 525) da ilk şair kabul edilir. Sonraki süreçte şiir sancağı, Kays kabilesine onlardan da Tamîm kabilesine geçmiştir.”(Ali, 2021, s. 7).

Ayrıca her ne kadar kaside formunda şiir söylenenin İmru'u'l-Kays b. Hucr'un dayısı el-Muhelhil b. Rabî'a(ö. 525) olduğu şeklinde Arap edebiyatı tarihçileri arasında genel bir kabul olsa da Câhiliye dönemi Arap toplumundaki hâkim kabilecilik anlayışının bir yansıması olarak, her kabile kendi şairinin ilk şair olduğunu iddia etmiştir. Örnek, Yemenîler, İmru'u'l-Kays b. Hucr'u; Benî Esed kabilesi, Ubeyd b. Abrası; Tağlıb Kabilesi, Muhelhil b. Rabî'a'yı; Bekr Kabilesi, Amr b. Kamî'e'yi; İyâd Kabilesi de Ebu Dâvûd'u ilk şair olarak kabul etmişlerdir(Dayf, t.y., s. 186).

İbn Reşik el-Kayravânî, Câhiliye Arabının gözünde şair ve şiirin değerini ifade etmek için şu anekdotu aktarır: “Arap kabilelerinden birinde bir şair çıkınca, kabile mensupları birbirlerine bunu müjdelirdi. Diğer kabileler, tebrik amacı ile şairin kabilesine gelir ve yemekler eşliğinde kutlama yaparlardı. Kadınlar da düğünlerdeki gibi ûd çalarak kendi aralarında eğlenirlerdi. Çünkü onların inancına göre şairler, kabilelerin namuslarını koruyan, şereflerini savunan ve kabilelerinin adını ve şanını nesilden nesile aktaran kimselerdi.” (el-Kayravânî, 2000, s. 31-32).

Kaside alanında sözlerin birbirine uygunluğu, ahengi, güzelliği ve kolay söz söyleme konusundan ilk bahseden, Câhiz'dir (öl. 255 / 869). Bu konuda, Câhiz üst üste gelen beyitlerde manaların uygunluğunu tercih ederdi. Ona göre, darb-ı mesellerle dolu, beyitlerinin birbirine uyumu ve bağı olmayan bir kaside hoş sayılmazken; bölümleri, kendi bütünlüğu içerisinde kaynaşmış; sözleri, kolay bir dizimde nazmedilmiş, güzel ve düzgün biçime dökülmüş, yağ gibi akan şiir, en güzel şiirdir(Ali, 2021, s. 7).

2.1. Kasidenin Bölümleri

Çalışmanın konusu olan “kasidenin mukaddimesindeki atlâl olgusu” bağlamında kasidenin bölümleri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

Matla' (مَطْلَع)

(مَطْلَع) kelimesi “doğmak” anlamına gelen طَلَعَ fiilinin mimli mastarı, ismi zaman ve ismi mekânıdır(Bustânî, 1987, s. 554). Edebi bir terim olarak ise “kasidenin ilk beytine verilen isim”dir(el-Kartacennî, 2008, s. 371).

Mukaddime (المُقَدِّمَةُ)

Arap şiirinin “kapısı” mahiyetindeki mukaddimeyi bazı edebiyatçılar, eski Arap şiirinin en önemli bölümü olarak nitelerken(Bekkâr, 1982, s. 212), bazıları da özellikle medih ve kutlama şiirlerinde şairin şiirine başlarken ihtiyaç duyduğu, dinleyeni coşturma ve duygularını harekete geçirmenin gerçekleştiği

bölüm olarak nitelemişlerdir (İbn Tabâtabâ, 1956, s. 126). Kasidenin yapısı incelenirken en önemli olgu, kasidenin başından sonuna kadar her bölümün bir bütünün parçası olduğu için birbirinden alakasız veya birbirine zıt şeyleri barındırmamasıdır. Örneğin, mersiye konulu bir kasideye kadınlarla eğlenceyi konu alan bir mukaddime ile başlamamak, medih veya kutlama temalı bir kasideye de dinleyiciyi bu coşkuya hazırlayacak bir mukaddime ile başlamak gibi (el-Halhûlî, 1995, s. 5).

Kasidelerin mukaddimelerinin farklı temalarla söylendiği ve bu temalar dikkate alınarak isimlendirildiği görülür. Başlıca mukaddime çeşitleri şunlardır:

المُقَدِّمَةُ الطَّلِيَّةُ : Çalışmanın da konusu olan bu mukaddime çeşidinde, yıkılmış harabelere dönüşmüş meskenlerin kalıntılarında dostları da durdurarak hatıraları yâd etmek ve hep beraber bu hatıralara gözyaşı dökmek, sevgiliye duyulan aşk ve özlemi kalıntılarla duygu seli haline getirmek, tabiat tasvirleri yanında sevgilinin fiziksel özellikleri ve fiziksel güzelliğini de tasvir etmek, terkedilmiş çadırları, ocaklardaki külleri, kırılmış testileri, çadırların kazıklarının izlerini ve isli ocak kalıntılarını tasvir etmek, bu mukaddime türünde öne çıkan temel argümanlardır. Bütün bu kalıntılar, şaire sevgiliyi ve onunla yaşadığı hatıraları tekrar canlandırır (Demirayak, 2014, s. 115). Mukaddime talaliyye, değinileceği üzere Câhiliye kasidesine mahsus olarak kalmayıp sonraki dönemlerde de varlığını devam ettirmiş, özellikle de Emevilerde, siyasi tercihler sebebiyle bu dönem şairlerin kasidelerinde vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Abbasilerde ise kozmopolit sosyal doku ve şairlerin şehirde doğup büyümesi gibi sebeplerle eski popüleritesini kaybetmiştir (es-Sâidî, 2008, s. 5).

المُقَدِّمَةُ العَرَبِيَّةُ: Nesîb, teşbîb olarak da isimlendirilen gazel türü mukaddime, kasidenin önemli giriş formlarından biri olmuştur. “Genç erkeklerin cariyelere veya genç kadınlara kur yaparak sohbet etmesi” şeklinde tanımlanan gazel içerikli mukaddime türüdür (el-Kayravânî, 2000, s. 777).

مُقَدِّمَةُ بُكَاءِ الشَّبَابِ: “Geçip giden gençliğe ağlayarak gözyaşı dökme” şeklinde tanımlanan bu mukaddime çeşidine kasidede ilk yer verenin Amr b. Kamîe (ö. 540) olduğu görüşü genel kabul görmüştür. Kendisinin, gençliğinde çok yakışıklı, boylu poslu ve güzel yüzlü bir kimse olduğu sonra da bunları kaybedince üzüntüsünü kasidelerine aksettirdiği rivayet edilir (Atvân, t.y., s. 98).

مُقَدِّمَةُ وَصْفِ الطَّيْفِ: Şairin kasidesine sevgilinin hayalini tasvir ederek başladığı mukaddime şeklidir. Bu tür mukaddimeye şiirinde ilk defa yer verenin yine Amr b. Kamîe (ö. 540) olduğu rivayet edilir (Atvân, t.y., s. 104).

مُقَدِّمَةُ الفُرُوسِيَّةِ : Çöl ortamında yaşayan Bedevî Arabın bir başka niteliği kabilecilik anlayışı olup ister istemez kabileler arası anlaşmazlıklar ve savaşlar olmaktadır. Bundan dolayıdır ki “binicilik” de onların hayatında önemli yer tutan bir olgu olarak kasidelerin girişlerinde yer bulan bir diğer mukaddime şeklidir. (Atvân, t.y., s. 157).

Tehallus (التَّحْلُصُ)

Tehallus, şairin matla’dan mukaddimeye sonra da ana teması medih, hiciv, fahr veya mersiye geçişinde herhangi bir kesinti olmadan akıcılığı sağmasıdır (İbn Tabâtabâ, 1956, s. 116).

Akıcılık, kasidede en çok aranan özelliklerden biridir. Bunun içindir ki şairin matla’dan mukaddimeye ve de ana temaya geçişi dinleyicinin rahatsız olamayacağı ya da kulağı tırmalayacak bir üslupla yapması gerekir.” (İbn Hicce el-Hamevî, 2005, s. 399).

Hâtıme (الخاتمة)

Kasidenin son bölümü olan hâtımeye “makta’ adı da verilmektedir. Edebiyat eleştirmenleri, dinleyicinin kulağındaki ilk tını olarak matla’ı, “kasidenin anahtarı”; dinleyicinin kulağında kalan son tını olarak da hâtımeyi, “kasidenin mührü” olarak tanımlamışlardır(el-Kayravânî, 2000, s. 378).

2.2. Kasidede arûz

Arap edebiyatının en önemli ürünü olan kasidenin sanatsal boyutu veya değerinin yansması, onun ahengidir. Câhiliye döneminde ahenk olgusunun yansması olarak şiirin terazisi kabul edilen ve kasidenin olmazsa olmazı arûzdur. Câhiliye döneminde arûzun bulunmadığı bir kaside düşünmek imkânsızdır(Ali, 2021, s. 1).

2.3. Kasidenin beyit sayısı

Kasidenin en az kaç beyitten oluşacağı başka bir ifade ile en az kaç beyte kaside denileceği yönünde farklı yaklaşımlar olmuş ve bu konu Arap edebiyatçıları arasında tartışılmıştır.

İbn Manzûr(ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*'ta Ahfeş(ö. 316/928)'ten rivayetle, Câhiliye döneminde Arapların, bir veya iki beyitten oluşan şiiri kaside kabul etmediklerini, en az üç beyit ve fazlasını kaside olarak nitelediklerini aktarır ve sonra da İbn Cinnî(ö. 392/1002)'nin bu bağlamda ona itirazına yer verir. İbn Cinnî, Ahfeş'in “kasidenin en az üç beyitten oluştuğu” sözünü zikrettikten sonra, Arap'ın üç, on ve on beş beyitten oluşan şiiri “kıt'a”, on beş beyitten daha fazla olan şiiri, “kaside” olarak kabul ettiğini savunur(İbn Manzûr, t.y., s. 354).

Bu konuda Ferrâ(ö. 207/822)'nın görüşü de şöyledir. “Şiir, iki veya üç beyte ulaşınca “nutfe”, on beyte ulaşınca “kıt'a”, yirmi beyte ulaşınca da “kaside” olarak isimlendirilir.”(Halhûlî, 1995, s. 7).

Bazı edebiyat eleştirmenleri ise “kasidenin uzunluğunun nazmedilme amacına bağlı” olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre kaside, amacına uygun uzunlukta olmalıdır. Bu çerçevede örneğin, medih şiirleri uzun, hiciv şiirleri de medih şiirlerine nazaran daha kısa nazmedilir(el-Halhûlî, 1995, s. 6-7). İbn Reşîk el-Kayravânî(ö. 456/1064), bu görüşü destekler mahiyette şu anekdotu nakleder. “Ukayl b. Ulf(ö. 100/718)'ye hiciv şiirlerini niye kısa nazmettiği sorulduğunda o, “gerdanlıkta boynunu saran miktarı yeterli değil mi” şeklinde cevap verir.”(el-Kayravânî, 2000, s. 302).

3. Câhiliye şiirinde Atlâl ve ortaya çıkışı

Câhiliye dönemi şiirinde atlâlın yerinin tespiti noktasında en önemli olgu, hiç şüphesiz Arap'ın hayatındaki çöl olgusudur.

“Bedevi Arap şair, çölde yaşıyordu ve doğal olarak da şiirlerinde çöle yer vermiştir ” şeklindeki basit bir yaklaşımın Arap'ın ruhuna işleyen çöl olgusunu, ifade etmekte yetersiz kaldığı aşikârdır. Zira Câhiliye Arabının hayatının ve hayalinin her anı çöl olgusu üzerine kurulu idi. Çöl, Bedevî Arabın dünyasında, huzurun simgesi olarak “anne rahmi”, vahaları ile onun dünyadaki “cennet”i, kavurucu sıcağı ile onun yine bu dünyadaki “cehennemi” idi(Zerga, 2001, s. II);(el-Fâhûrî, 1953, s. 59-60).

3.1. Şiirinde Atlâla ilk yer veren şair

Hüseyin Atvân, bu meselede önce İbn Sellâm el-Cumhî(ö. 231/846)'nin "İmruul-Kays b. Hucr, atlâl konusunda İmruul-Kays b. Hazâm'a şiirinde atıfta bulunmuştur" (el-Câhiz, 1965, ss. 139-140) şeklindeki rivayetini zikreder. Devamında İmruul-Kays b. Hucr'un atlâl olgusu noktasında onu taklit ettiğini ilave ederek İmruul-Kays b. Hucr'un, İmruul-Kays b. Hazâm'ın adını da zikrederek atıfta bulunduğu şu beytini aktarır.

عوجا على الطلل المجلل لعننا نبي الديار كما بكي ابن خزام

Haydi, üzerinden yıllar geçmiş kahınlara uğrayın, belki İbn Hazâm'ın ağladığı gibi diyârlarda ağlarız.

Atvân'ın bu bağlamdaki açıklamasını bitirirken şöyle dediği dikkati çeker. "Câhiz, sahip olduğu çok büyük edebi bilgi ve kültüre rağmen, İmruul-Kays b. Hazâm hakkında hiçbir bilgi vermemiştir." (Atvân, t.y., s. 73)

İbn Kuteybe(ö. 276/889) ise *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ* adlı eserinde İmruul-Kays b. Hucr'u tanıtırken, şiir konusunda onun bazı konularda öncülük ettiğini ve sonraki şairlerin bu yeniliklerde onu takip ettiğini söyler. O, "harabelerde arkadaşlarını durdurma" olgusunun onla başladığını zikreder (İbn Kuteybe, 1958, c. 1, s. 110).

3.2. Muallakalar ve Atlâl

Zikredildiği üzere Atlâl, Câhiliye dönemi kasidesinde mukaddime formlarının en yaygını idi. Hatta "Câhiliye şairi, şiirinde atlâle yer vermeden şiir nazmedemiyordu" şeklindeki bir ifade yanlış bir yargı olmayacaktır. Nitekim atlâl, çöl şairinin duygularını coşturmakla kalmıyor onun dizelerine de yön veriyordu. Şiiri nazmetmesi noktasında ona gerçek bir ilham kaynağı oluyordu. Atlâl, şairin ruhunda farklı duygu renklerinin açığa çıkmasına vesile oluyordu. Yıkıntılar arasında taş ve toprakla yaşadığı etkileşim onu duygu sellerinde boğuyordu. Atlâl, şaire hem dostlarının hem de sevdiği kadının hatıralarını ruh dünyasında tekrar yaşatarak onun iç dünyasında başka hiçbir yerde bulamayacağı duyguları tutuşturuyordu (Abdullah Hüseyin, 2007, s. 142).

Arap edebiyatının en ünlü şaheserleri hiç şüphe yok ki muallakalardır. Amr b. Külsûm(ö. 584) hariç diğer bütün muallaka şairleri, kasidelerinde atlâla yer vermişlerdir. Çalışmanın boyutu çerçevesinde muallakalardan en meşhuru olan İmruul-Kays b. Hucr'un muallakasındaki atlâl örneği zikredilerek yetinilecektir (Ali, 2021, s. 28).

فَمَا نَبِكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلٍ بَسَقَطُ اللَّوِيِّ بَيْنَ الدُّخُولِ فَحَمُولٍ
فَتَوَضَّحَ فَأَلْمَمْنَا أَمْ يَغْفُو رَمِيهَا لِمَا نَسَجْتَهَا مِنْ جَنُوبٍ وَ شِمَالٍ
تَرَى بَعَرَ الْأَرَامِ فِي عَرَصَاتِنَا وَقِيَعَانَا كَأَنَّهُ حَبٌّ فَلُفْلُ
وَإِنْ شَفَانِي عَبْرَةٌ إِنْ سَفَحْتَهَا فَهَلْ عِنْدَ رَسْمِ دَارِسٍ مِنْ مَعُولٍ

Durun! sevgilinin ve Dahu ve Havmele arasındaki Siktulliva'daki evinin hatırasına ağlayalım.

Tudih ve Migrât'daki onun izini, güney ve kuzeyden (esen rüzgarlar) dokuduğu için yok olmamıştır.

Onun yükselttilerinde rüzgar hafifçe eser-ve elbisenin kuyruğu misali orayı örter.

Boş arazilerinde ve vadilerin diplerinde karabiber tanesi misali geyiklerin gübrelerini görürsün.

Onların göç ettikleri günün aylık sabahında sanki ben, deve dikenini ağaçlarının yanında Ebu Cehil karpuzu yaran/ayıran (kimse) gibiyim.

Arkadaşlarım ise develerini orada durdurarak, "bana kendini helak etme, sabret" dediler.

Benim şifam, akıtırsam, gözyaşlarımdır; silinip giden izlere karşı dayanılacak/güvenilecek ne varki!
(es-Sendüni, 1990, s. 164-165).

3.3. Edebi Eleştirilerin Atlâla Yaklaşımları

Bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer olgu, Arap edebiyatı eleştirilerinin atlâla yaklaşımlarının farklı oluşudur.

Bazı eleştirilenler, "kasidenin mukaddimesinde atlâla yer vermenin gerekli olmadığı hatta sakıncalı olduğu" şeklinde eleştirel bir yaklaşımı benimsemişlerdir. Zira kasidenin hemen girişindeki atlâl, dinleyeni umutsuzluğa düşürmekle kalmayıp dinleyicinin ilgisini de çekmemektedir. Bu eleştirilenler, şairin kasidesine mukaddime talaliyye ile başlamasının ancak mersiye ve bazı olayları anlatan kasidelerde olabileceğini ifade ederler. Bu bağlamda şair A'sâ'nin şu dizesine yer verirler.

مَا بَكَاءُ الْكَبِيرِ بِالْأَطْلَالِ
فُ دِمْنَةٌ قَفْرَةٌ تَعَاوَرَهَا الصِّي
وَ سُؤَالِي وَ هَلْ تَرُدُّ سُؤَالِي
فُ بِرِيحَيْنِ مِنْ صَبَا وَ شَمَالِ

Kahınlarda büyüklere(atalara) ağlamak ile benim isteğimin ne (alakası) var? Onlar benim isteğimi yerine mi getirecek?

Issız kahınlara saba ve kuzeyden esen iki rüzgârla yaz zaten vurdu (İbn Tabâtaba, 1956, s. 126-227).

Diğer bazı eleştirilenlere göre de şiirin en önemli unsuru atlâldır. Atlâl, Câhiliye Arap şiirinde Arabın kültürünü yansıtan tek bölüm olduğu için önem arz eder. Medih veya hiciv amacıyla nazmedilen bir şiirde ister istemez mübalağalı bir anlatım kaçınılmaz olup, bu ifadelerin doğruluğu veya yanlışlığı bakış açısına göre değişiklik arz edebilir. Atlâl ise saf ve özgün haliyle Câhiliye Arabının kültürünün şairin duygularıyla harmanlanarak dizelere dökülmesidir. Nasıl ki Arabın çöldeki hayatı sade ve abartısız ise şiirdeki atlâl olgusunun dili de sade ve abartısızdır (Zehrâ, 2008, s. 31).

4. Emeviler döneminde şiir

Değinildiği üzere Emevilerde şiir, daha önce ve de sonra olmayan bir boyutta siyasallaşmıştır. Muaviye ve Oğlu Yezid başta olmak üzere sonraki bütün Emevi halifeleri, şairleri yanlarına çekmek için her türlü maddi imkânı kullanmışlardır. Onların elinde şiir, hem kendi fikirlerini topluma kabul ettirmek hem de muhaliflerini hicvettirmek için siyasi bir silaha dönüşmüştür. Bu dönem şiirinin detayına girmeden önce, Câhiliye edebiyatından Emevi edebiyatına geçiş dönemi olarak nitelenebilecek Sadru'l-İslâm Dönemi edebiyatı hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

4.1. Sadru'l-İslâm dönemi

Edebiyat eleştirilerinin, Sadru'l-İslâm dönemindeki şiire, birbirini tamamlar nitelikteki iki yaklaşımını zikretmenin konunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

1. Şiir, İslâm geldikten sonra önemini kaybetmemiş fakat toplumun bakış açısı değişmiştir. Câhiliye Arap toplumunda şiir, bedevi Arabın bütün kültürünü her yönüyle bir hazine sandığı gibi saklıyor ve de

sonraki nesillere aktarıyordu. Bundan dolayı Câhiliye Arabı, her yönüyle kendi benliğini yansıtan şiire bir kutsiyet yüklemiştir. Şiir, Câhiliye toplumunun kutsalı olunca şair de toplumda bilgelik ifadesi olarak görülmekteydi. Bu durum artarak İslâmiyet'in zuhuruna kadar devam etmiştir. İslâm gelince Allah kelâmı olarak Kuran-ı Kerim kutsal metin olarak önceliği almış ve Câhiliye Arabının kutsalı olan şiir, ikincil olarak kalmıştır. Bu süreçte şairler de eski bilgelik vasfını kaybetmişlerdir. Lebid b. Rabîa(ö. 40/660) gibi bazı şairler de Müslüman olduktan sonra şiir söylemeyi bırakmışlardır. Neticede Kuran'ın gelmesiyle Câhiliye Arabının nâssı olarak kabul edilen şiir ve bilgeliklerine hatta cinleri olduğuna inanılan şairler ikinci plana düşmüşlerdir(Zerga, 2001, s. II); (Atıyye, 1936, s. 10).

2. İddia edilenin aksine şiir, İslâm döneminde geri plana itilmemiştir. Zira pek çok ayeti açıklamak ve doğru hükümler çıkarabilmek için Kuran'ın indiği Câhiliye toplumunu yakından tanımak gerekmektedir. Böylelikle Câhiliye toplumunun aynası niteliğindeki şiir, sonraki dönemlerde de yardımcı kaynak olarak önemini devam ettirmiştir. Ayrıca Arap dilini bozulmaktan korumak için kurulan nahiv ilmi de Câhiliye şiirlerinin istişhâtlarıyla doludur. Hatta nahiv alanındaki en temel eserin müellifi ve nahiv ilmini sistemleştiren kişi olarak Sîbeveyh(ö. 180/796), *el-Kitâb* adlı eserinde semâ kaynakları içinde en fazla Câhiliye şiiri ile istişhâta bulunmuştur(Zerga, 2001, s. II).

4.2. Şairlerin geçimlerini şairlikle sağlamaları

Emeviler döneminde şiirin siyasi bir amaç için başka bir ifade ile siyasi bir silah olarak kullanılması bağlamında değinilmesi gereken bir diğer olgu da şairlerin geçimlerini şiir söyleyerek kazanmalarındır. Bundan dolayı şairler, yöneticilere yakın olmak, her durumda onları methetmek ve muhaliflerini de hicvetmek zorunda kalmışlardır. Bunun her dönemde bu şekilde olduğu gerçeği, Emeviler dönemi şiiri incelemelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Başta devletin kurucusu Muaviye olmak üzere Emevi halifelerinin Arap-Ümeyye asabiyetini devletin temel politikası yapmalarının Arap olmayan teba, özellikle de mevâlî üzerindeki olumsuz yansımalarına daha önceki bölümlerde değinilmişti. Emevi halifelerinin benimsediği "Arap asabiyeti", geçimlerini sağlamak amacıyla saraya veya yöneticilere yakın olmak zorunda olan şairlerin şiirlerine de yansımıştır. Bu dönem şairleri, şiirlerinde bir taraftan halifeyi ve fikirlerini methetmek için diğer taraftan da onların düşmanlarını hicvetmek için şiirler nazmetmişlerdir.

Bu bağlamda örnek olarak dönemin önde gelen şairlerinden Ferezdak(ö. 114/732) zikredilebilir. Kendisinden bahsedilen bölümde detaylı olarak değinileceği üzere onun Hz. Ali hayranlığı ve Ehli Beyt sevgisi bütün kaynaklarda zikredilip bilinirken o, geçimini sağlamak amacıyla Emevi halifelerini ve onların siyasetlerini öven şiirler nazmetmiştir(Tüz, 2015, s. 271).

Değindiği üzere Emevi halifelerini methederek şan, şöhret ve mal elde eden Ferezdak'ın Ehli Beyt sevgisi öyle yoğundu ki, onun Ehli Beyt sevgisi ile ilgili bir anekdot şöyledir. "Ferezdak, yetmiş yaşlarında iken hacca gider, Halife Hişâm b. Abdülmelik(ö. 86/705) de o yıl hacca gitmiştir. Halife Hişâm, Hacerülesved'e dokunmak ister fakat kalabalıktan dolayı yaklaşıp dokunamaz. Sonra o, hacıların bir kişinin etrafında toplandığını ve hac yapması için bu kimsenin yolunu açtıklarını fark ederek onun kim olduğunu sorar. Orada bulunanlar, korkularından bu kimsenin Zeynelâbidîn Hüseyin b. Ali(ö. 94/712) olduğunu söyleyemezler fakat Ferezdak kendini tutamayarak şu beyitleri söyler.

هَذَا الَّذِي تَعْرِفُ الْبَطْحَاءُ وَطَأْتَهُ
وَالْبَيْتُ يَعْرِفُهُ وَالْحِلُّ وَالْحَرَمُ
هَذَا ابْنُ خَيْرِ عِبَادِ اللَّهِ كَلَّهْمُ
هَذَا التَّقِيُّ التَّقِيُّ الطَّاهِرُ الْعَلَمُ

يَجِدُوا أَنْبَاءَ اللَّهِ قَدْ خَتَمُوا
هَذَا ابْنُ فَاطِمَةَ، إِنَّ كُنْتُ جَاهِلَةً
الْعَرَبُ تَعْرِفُ مِنْ أَنْكَرَتْ وَالْعَجْمُ
وَلَيْسَ قَوْلُكَ: مَنْ هَذَا؟ بِضَاوَةٍ

Bu (Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin), geniş vadilerin, kendisini ve ayak bastığı yerleri bilen kişidir. Beytullah, konaklama yerleri ve Haram onu tanıyor.

O, Allah'ın bütün kullarının en hayırlısının oğludur. O, takva sahibi, tertemiz, pak, nişan(sancak)tır.

Sen onu tanımasan da o, Fâtıma'nın oğludur, onun dedesi ile peygamberler sona erdirildi.

Senin "kim bu" demen ona asla zarar vermez. Senin tanımadığın (bu kimseyi) Arap ve acem tanır(el-Hâvî,1983, c. 2, s. 253).

İlk beyitlerini zikrettiğimiz kasideye Halife Hişâm çok kızar ve Ferezdak'ı hapse attırır. Fakat daha sonra onun hicvetmesinden çekindiği için serbest bırakır(ez-Zeyyât, t.y., s. 164);(Ergin, 1995, s. 373); (Tur, 1997, s. 70).

4.3. Emevîler döneminde şiirin tekrar canlanması

Emevîler döneminde şiirin popülaritesi nerdeyse Câhiliye dönemi ile kıyaslanabilecek boyuta hatta daha ileri düzeye ulaşmıştır. Şiirin gelişmesinde katkısı olduğu aşikâr olan, halifelerin veya yöneticilerin düzenlediği şiir meclisleri, Emevîler dönemine dayanmaktadır. Halife ve yöneticilerin teşviki ile oluşturulan bu şiir meclisleri, şiire popülarite kazandırmıştır.(el-Hafâcî, 1990, s. 54) Arap şiirinin dünya edebiyatında yerini almasında ve sonraki dönemlerde şiirin daha da gelişmesine en büyük katkıyı Emevîlerin yaptığı söyleneceği yanlış bir yargı olmayacaktır(Mustafa, 1937a, s. 268).

Hafâcî, *el-Edebü'l-Arabî ve târîhuhû* adlı eserinde Emevîler döneminde şiir sanatının canlanmasının sebeplerini şöyle sıralar.

1. Bu dönemde pek çok fırkanın ortaya çıkması ve bu fırkaların fikirlerini diğer insanlara aktarma aracı olarak şiiri kullanmaları. Şiilik, Emevîlik, Hâricîlik, Mürceie, Cebriye, Kaderiye bu fırkaların en önemlilerinden olup bu fırkalar, İslâm tarihinde hem siyasi hem de sosyal açıdan çok önemli yer işgal etmişlerdir.

2. Devletin başındaki halifelerin ve diğer valilerin, siyasi bir silah olarak şiire çok önem vermeleri. Onlar, hem şiir meclisleri düzenlemişler hem de şairleri kendi taraflarına çekmek için her türlü maddi imkânı kullanmışlardır. Zikredilen şiir meclislerine halifeler veya valiler de katılarak şairleri dinlerlerdi. Ayrıca Emevi Halifeleri ve üst düzey yöneticileri, kendi çocuklarına da şiir kültürü ve zevkini aşılamaya çalışmışlardır.

3. Pek çok ilim alanında Arap kültürünün gelişerek ilerlemesi.

4. Bu dönemde Muaviye ve diğer halifelerin eski Câhiliye edebi mirasına sahip çıkarak tekrar canlandırmaya çalışması.

Arap kültürünün özü kabul edilen şiir hakkında Muaviye'nin şu sözü bu bağlamda zikredilebilir. "Şiiri, kendinizin en önemli değeriniz yapınız, edebi çalışmalarınızda onu çoğaltınız, zira onda atalarınızın kahramanlıkları ve asaleti vardır."

5. Bu dönemde fetihlerin de artmasıyla birlikte pek çok kültürün kaynaşması. Bu kozmopolit toplumsal yapının hem sosyal hem de edebi yansımaları olmuştur. Abbasiler döneminde şiirde yaşanan yenileşme hareketinin ilk tohumları bu dönemde atılmıştır(el-Hafâcî, 1990, s. 80-81).

5. Emevilerde Atlâl olgusu

Önceki bölümlerde değinildiği üzere göçebe bir hayat yaşayan bedevi Arap şair, daha önceki yaşadığı bir yere tekrar uğradığında oradaki kalıntılar ona kavuşamadığı sevgilisi ve ayrıldığı dostlarını hatırlatmaktadır. Şair, arkadaşlarını da durdurarak hem hatıraları yâd eder hem de duygularındaki coşkuya hâkim olamayarak göz yaşı döker.

Emevî dönemi, Arap edebiyatının en verimli dönemlerinden biri olmuştur. Bunun temel sebebi de Emevi yöneticilerinin şiiri bir silah olarak kullanmalarındadır. Emevi Devletini diğer İslâm devletlerinden ayıran bir diğer özelliği de devletin “Arap Milliyetçiliği” üzerine inşa edilmesidir. Devlet politikası olarak “Arap milliyetçiliği”nin dönemin edebiyatına yansması, dönemin kasidelerinde Arabın özünü veya kültürünü yansıtan atlâla geniş yer verilmesi şeklinde tezâhür etmiştir.

Cerîr’in uzun kasidelerinin nerdeyse tamamında atlâl olgusu yer alırken bu mukaddimelerinin tamamına yakını “ألا نُحْيِي الدِّيَارَ” diyarları selamlamayacak mısın” benzeri ifadelerle başlar. Bu atlâl formunda ayrı düşülen sevgili ve onun hatıralarını tekrar yaşatan kalıntılara değinilmediği dikkati çeker. Emevi dönemi kasidesindeki atlâl olgusunun, Arap milliyetçiliğinin yansması olduğu ve de Câhiliyedeki bedevi Arap şairin gerçek anlamda yaşadığı duygusal yoğunluğu barındırmadığı dikkati çeker.

Nitekim Emevi döneminin önde gelen şairleri Cerîr, Ferezdak ve Ahtal her ne kadar çölde doğup büyüye de devlet merkezi Şam’da ve halifenin kendilerine sağladığı refah içinde yaşamaktaydılar. Bu şairler her ne kadar özellikle uzun şiirlerinde atlâla yer verseler de onların çölde bedevi hayat yaşamadıkları, bir yerden diğerine göç etmedikleri ve ayrıldıkları kadının hasretini kalıntılarda ağlayarak ifade etmedikleri aşikârdır. Bu şairlerin kasidelerinde yer verdikleri atlâllerin kendileri şehirde yaşayan başka bir deyişle şehirlî şair oldukları için onların kasidelerindeki atlâllerin anlamsal derinliğinin cahiliye şairlerinin kasidelerinde olduğu kadar olmayacağı kanaatini taşımaktayız. Zira Câhiliye şairi kasidesindeki atlâllerdeki duyguları gerçekten yaşayarak bütün benliğiyle hissederken Emevi şairleri bu duyguları yaşamadığı için onların atlâllerinin duygusal derinliğini olmadığı hatta onlar için bu atlâllerin anlamsız lafızlar niteliğinde olduğu söylenebilir.

Emevi yönetiminin “Arap Milliyetçiliği”nin yansması olarak değerlendirilen atlâl olgusunu, Emevi dönemi edebiyatının simge isimleri Ferezdak, Cerîr ve Ahtal’ın divanlarında yer alan örneklerle ele almanın konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

5.1. Cerîr b. Atiyye(ö. 110/728)

Cerîr b. Atiyye, Yemâme’de dünyaya geldi ve çölde bedevilerin arasında büyüdü. Bu süreçte o, fasih konuşma ve şiire yatkınlığını fark ederek kendini geliştirdi. Kendisi gibi Temîm Kabilesi mensubu olan Ferezdak’ın şairlikten elde ettiği şan, şöhret ve de malı kıskanarak o da Basra’ya geldi ve ileri gelenleri övmeye başladı(ez-Zeyyât, t.y., s. 167).

Cerîr’in divanı incelendiğinde, onun kasidelerinde atlâla geniş yer verdiği dikkati çeker. Hatta “uzun kasidelerinde atlâla yer vermediği kaside yoktur” denilse yanlış bir yargı olmayacaktır. Onun divanındaki kasidelerinde atlâl olgusunun, daha çok “kalıntıları selamlama” şeklinde tezâhür ettiği dikkati çeker.

Hem Emevî dönemi atlâl formunu yansıması hem de Cerîr'in şiirlerinde atlâla nasıl yer verdiğini görmek açısından çalışmanın boyutu çerçevesinde onun şiirlerinden birkaç örnek vermek faydalı olacaktır.

وَسَكُنَّا طَالَ فِيهَا مَا أَقَامَا	أَلَا حَيَّ الْمَنَارِلَ وَالْحَيَامَ
أُرِيدُ لِأُخْبِثَ الْعَهْدَ الْقُدَامَا	أُحْيِيهَا وَمَا بِي غَيْرَ أَيَّ
عَفْتُ إِلَّا الدَّعَائِمَ وَالنَّمَامَا	مَنَارِلَ قَدْ خَلَّتْ مِنْ سَاكِنِيهَا
حَسِبْتُ رُسُومَهَا فِي الْأَرْضِ شَامَا	مَحْتَهَا الرِّيحَ وَالْأَمْطَارُ حَتَّى

Haydi, uzun süre ikamet edilen evler, çadırlar ve meskenleri selamla.

Benim, geçmiş(önceki) teki bir sözü tutmaktan başka bir (ilgim) yokken, ben de onları selamlıyorum.

Evler, artık oturanlarından boş kalmış, direkler ve otlardan başka her şey yok olup gitmiş.

Rüzgâr ve yağmurlar onları (o kadar) yok etmiş ki, onların yerdeki izlerini "leke" zannedersin(es-Sâvî, t.y., s. 537).

فَقَدْ ذَكَرَنَ عَهْدَكَ بِالشَّبَابِ	أَلَا حَيَّ الْمَنَارِلَ بِالْجَنَابِ
كَأَنَّ رُسُومَهَا وَرَقَّ الْكِتَابِ	أَمَا تَنْفُكُ تَذَكُّرُ أَهْلِ دَارِ

Haydi, Cinâbtaki evleri selamlasana, zira onlar sana gençlik zamanını hatırlatırlar.

Sanki kalıntıları, kitabın yaprakları gibi olmuş, diyârların halkını anmayacak mısın? (es-Sâvî, t.y., s. 28)

أُحِبُّ حُبَّ فَاطِمَةَ الدِّيَارِ	أَلَا حَيَّ الدِّيَارِ بِسَعْدِ إِنِّي
------------------------------------	--

Haydi, Sa'deki diyârları selamlasana, Fâtıma'yı sevdiğim için diyarları da seviyorum(es-Sâvî, t.y., s. 216).

أَسْتَنْكِرْتَنِي أَمْ صَنَنْتَ بِنَحْيِي	حَيَّ الدِّيَارِ عَلَى سَنِي الْأَعَابِي
---	--

Rüzgârların tozunu toprağımı kaldırdığı diyarları selamla, (Diyarlar) ister beni tanımazlıktan gelsin, isterse bana haberler verme konusunda cimrilik etsin(farketmez).

وَقَدْ ذَكَرَنَ عَهْدَكَ بِالْحَمِيلِ	أَلَا حَيَّ الدِّيَارِ وَإِنْ تَعَفَّتْ
---------------------------------------	---

Haydi, diyârları selamlasana, zira onlar yok olup gitseler de senin çalılıklardaki zamanını hatırlatırlar(es-Sâvî, t.y., s. 422).

رَضِمًا تَحْمَلُ أَهْلُهُ فَأَحَالَا	حَيَّ الْعِدَّةَ بِرَامَةِ الْأَطْلَالَا
--------------------------------------	--

Kuşluk vakti, Râme'deki kalıntıları selamlasana, sakinleri gitmiş ve üzerinden yıllar geçmiş izleri(es-Sâvî, t.y., s. 448).

وَمَا حَلَّ مُدَّ حَلَّتْ بِهِ أُمَّ نَسَلِ	أَلَا حَيَّ رُبْعَ الْمَنْزِلِ الْمُتَقَادِمِ
---	---

Haydi, süreklî olarak gelinip gidilen evin yerini selamlasana, Ümmü Sâlim'den sonra orada oturulmadı(es-Sâvî, t.y., s. 559).

فَقَدْ كَانَ مَأْنُوسًا فَأَصْبَحَ خَالِيًا

أَلَا حَيِّ زُهَيِّ ثُمَّ حَيِّ الْمُطَالِيَا

Haydi, Rahbâ'yi selamlasana, sonra da alçak düzlükleri, meskûn iken boş kalan kalıntıları selamla(es-Sâvî, t.y., s. 601).

5.2. Ebu Firâs Hemmâm b. Gâlib et-Temîmî Ferezdak (ö. 114/732)

Yüz hatları ve alt dudağı somun ekmeğini andırdığı için kendisine “fırına atılan ekmeğe veya hamur parçası” anlamındaki “ferezdak” lakabı verilmiştir(el-Fîrûzâbâdî, 2000, s. 1233).

Ferezdak için, Emevîler döneminin “en güçlü ve de en sansasyonel şairidir” dense yanlış bir ifade olmayacaktır. Zira o, hem güçlü şiirleri ile Emevî halifelerinin dikkatini çekmiş ve onu yanlarına çekmeye çalışmışlar hem de Ehli Beyt sevgisi ile Emevîlerin olumsuz yaklaşımlarının muhatabı olmuş, hatta değinildiği üzere Hişâm b. Abdülmelik'in yanında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'i methettiği için hapse dahi atılmıştır (ez-Zeyyât, t.y., 164.;(Ergin, 1995, s. 373); (Tur, 1997, s. 70).

Onun hayatında hem fikri düşünce boyutuyla hem de şiirlerindeki temasal boyutuyla Ehli Beyt sevgisi her zaman ön sırada yer almıştır. Onun Ehlibeyt sevgisinin başlangıç noktası olarak şu anekdot rivayet edilir. “Ferezdak, ilme ve öğrenmeye karşı çok meraklı olan, zeki ve hâfızası çok güçlü bir çocuk olarak dikkati çekmişti. Bir râvî ve ahbâr âlimi olan dedesi Sa'saa, bu nitelikleriyle döneminin çocukları arasında temayüz eden Ferezdak'ın eğitimiyle yakından ilgilenmiştir. Ferezdak, ilmî bir ortamın yanında şairi bol bir muhitte yetişerek çok küçük yaşlarda şiir söylemeye başladı. O, On beş yaşında iken babası Gâlib b. Sa'sa oğlunu alarak dönemin halifesi Hz Ali'ye götürdü ve onun huzurunda yazdığı şiirleri okumasını sağladı. Onun bu halini çok beğenen Hz Ali, Ferezdak'ın fikirsel ve düşünsel olarak gelişimi için ona Kuran eğitimi verilmesini tavsiye etti. Bu diyalog çocuk denecek yaşta Ferezdak'ın düşünce dünyasına yön veren en önemli olgu olmuştur.” (ez-Zeyyât, t.y., 164).

Ferezdak'ın biyografisinin yer aldığı bütün kaynakların onun dedesi Sa'saa b. Nâciye b. A'kâl'dan da bahsettiği dikkati çeker. Kaynaklar, Sa'saa b. Nâciye'nin İslâm gelmeden önce kız çocuklarını öldürme geleneği gereği öldürülecek olan 30 kadar kız çocuğunu kendi malından fidye vererek kurtardığını zikreder. O, İslâm'ın tebliğinden sonra Hz. Peygamber'e gelerek Müslüman olmuştur(İbn Kuteybe, 1958, s. 471).

Değinildiği üzere engin Ehlibeyt sevgisi ve muhabbetine rağmen o, Emevî hanedanının baskısı veya siyasi konjonktür gereği Emevî hanedanının yanında yer alarak onları övmek için şiirler nazmetmiştir. Eleştirilenler, onun Emevîleri ve onların ideolojilerini methetmek için kaleme aldığı şiirlerin duygusal coşku ve heyecandan yoksun, cılız şiirler olduğunu söylemişlerdir. Fakat Ehlibeyt'i methetmek için nazmettiği şiirler ise coşkulu ve heyecan doludur. Hatta onun Ehli Beyt sevgisindeki aşırılığın şiirlerine yansdığı ve ehli beyti methettiği şiirlerinde de aşırıya kaçtığı dikkatlerden kaçmaz(Tur, 1997, s. 70).

Ferezdak, Emevî döneminin sembol şairlerinden ve Arap edebiyatının en önemli şairlerinden biri olarak, dönemin halifelerini methetmek için kaleme aldığı şiirlerde Emevîlerin, “Arap milliyetçiliği”

ilkesinin edebi yansması olarak değerlendirilen atlâla kasidelerinde yer vermiştir. Onun atlâla yer verdiği bazı örnekler şöyledir.

أَلَمَّا عَلَى أَطْلَالِ سَعْدَى نُسَلِّمُ
ذَوَارِسَ لَمَّا اسْتَنْطَقْتَ لَمْ تَكَلِّمِ
وَقُوْفًا بِمَا صَحِيحِي عَلَيَّ وَإِنَّمَا
عَرَفْتُ رُسُومَ الدَّارِ بَعْدَ التَّوَهُّمِ

Su'dâ'nın kalıntılarına uğrayın ki konuşması istense de konuşamayan kalıntılara selam verelim. Orada durarak bana eşlik edin, evlerin izlerini ancak araştırdıktan sonra fark ettim(el-Hâvî, 1983,c. 2, s. 376).

خَلِيلِي هَذَا رُبَّ عَزَّةٍ فَاعْقِلَا
فَلُوصِيكُمَا ثُمَّ ابْكِيَا حَيْثُ حَلَّتْ

Dostlarım işte bu Azze'nin evi, develerinizi bağlayın ve onun kaldığı yere ağlayın(Tuzcu, 2004, s. 27).

أَلَمَّا عَلَى دَارٍ يَنْقَطِعِ اللُّوَى
خَلَاءِ نَعْفِيهَا رِيَاخِ الْجَنَابِ
مَنَازِلُ كَانَتْ مِنْ أَنَاسٍ عَهْدُهُمْ
عَطَارِيفُ مُرِدٍ سَادَّةٍ وَأَشَابِ

Liva bölgesindeki, güney rüzgârlarının silip süpürdüğü, bomboş kalmış eve uğrayın. (Bu) evler, kendilerini tanıdığım şanlı, şerefli, genç ve yaşlılardır(el-Hâvî, 1983, c. 1, s. 63).

عَرَفْتُ بِأَعْلَى رَائِسِ الْفَاوِ بَعْدَ مَا
مَضَتْ سَنَةٌ أَنَامُهَا وَشَهْوَرُهَا
مَنَازِلُ أَعْرَتْهَا جَنِيْرَةٌ وَالتَّقَّتْ
بِمَا الرِّيحُ شَرْقِيَّاتُهَا وَدَبْوَرُهَا

Günleri ve aylarıyla yıllar geçip geçip gittikten sonra (bile) (dağların çevrelediği) vadide yükselen başları tanıdım. (Bunlar), (Ebu Bezâl'in kızı) Cübeyra'nın terkettiği ve de doğudan esen sıcak rüzgârların musallat olduğu evlerdir(el-Hâvî, 1983, c. 1, s. 584).

أَلَا حَيِّ إِذْ أَهْلِي وَأَهْلُكَ جِيْرَةٌ
مَخْلَافًا بِدَاتِ الرِّمْتِ فَدَكَانَ يَدْرُسُ

Haydi, senin ailen ve benim ailemin komşu olduğu, otlakları yok olup gitmiş yeri selamla(el-Hâvî, 1983, c. 2, s. 10).

لَوْ أَعْلَمُ الْأَيَّامَ رَاجِعَةً لَنَا
بِكَيْتِ عَلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ هَوَتْ بِهِمْ
دَعَانُمُ مَجْدِكَانَ صَخَمِ الدَّسَانِ
بِكَيْتِ عَلَى أَهْلِ الْقَرَى مِنْ مَجَابِحِ

Eğer günlerin geri döneceğini bilseydim, Müşâci' Kabilesinden (olan) cömertlik ehline ağlardım. Cömertliğini kocaman şeref dayanaklarının sevdiği topluluğa da ağlardım.

5.3. Ebû Mâlik Gıyâs b. Gavs el-Ahtal (ö. 92/710-11)

Ahtal, hicrî, 20 (641) yılında Suriye'de Rusâfe civarında doğdu. O, dönemin tanınmış Hristiyan kabilelerinden Benî Tağlîb kabilesinin Cüşem b. Bekir koluna mensuptur. O, açık saçık şiirleriyle önüne gelen herkesi hiç çekinmeden çok sert hicvettiği için yine Tağlîb kabilesine mensup Müslüman şair Kâ'b

b. Cuayl'in ona "Sen boş boğaz ve أَخْطَلُ "sefihin" tekisin" şeklindeki sözlerinden sonra "Ahtal" lakabıyla şöhret bulmuştur(Yüksel, 1989, s. 183).

Onun bu lakabı alması hakkında İbn Manzûr da şöyle der. "Onun, أَخْطَلُ şeklinde lakaplandırılması konusunda iki görüş vardır. Birincisi, onun dilinin uzun olmasından dolayıdır. İkincisi de konuşurken çok saçma sapan konuştuğu içindir." (İbn Manzûr, t.y., c. 11, s. 210)

Onun hasmını hicvederken sınır tanımadığının örneği olarak şu anekdot aktarılır. "Yezid b. Muaviye, kendisinden Ensârî hicvetmesini isteyince o da âdeti olduğu üzere çok sert bir dille Ensârî hicvetti. Ensardan Numan b. Beşir el-Ensârî (ö. 63/648), onu Muaviye'ye şikâyet etti ve Muaviye'den hakemlik yaparak hüküm vermesini istedi. Muaviye de ceza olarak Ahtal'ın dilinin kesilmesine hükmetti. Bunun üzerine Ahtal, Yezid'den yardım istedi. Yezid şikâyetçilerin gölünü alarak, onları şikâyetlerinden vazgeçirdi. Böylece Ahtal, dilinin kesilmesinden kurtuldu." (Zeyyât, t.y., s. 161).

Onun Cerîr ve Ferezdak arasında cereyan eden atışmalara katılması da kendi isteği ile olmamıştır. Bir gün halifenin kardeşi Bişr b. Mervan(75/694)'nin yanında o, Ferezdak ve Cerîr bulunduğu sırada Bişr b. Mervan, ondan Ferezdak ile Cerîr arasında hakemlik yapmasını istedi. Ahtal, önce bunu yapmak istemese de Bişr b. Mervan "yap" diyerek emredince o da hakemlik yapmak zorunda kaldı. Her ikisini de dinleyen Ahtal, "Ferezdak, sözlerini taştan yontuyor, Cerîr ise denizden avuçluyor" dedi. Bu ifadeler hoşuna gitmeyen Cerîr, Ahtal'ı hicvetmeye başladı(Zeydân, 2012, s. 250).

Ferezdak ve Cerîr çekişmesi, Ahtal'ın da katılması ile daha da alevlenmiş böylece bu üç şair arasındaki sonu gelmez atışmalar başlamıştır. Bu uzun süreli atışma şiirleri, bir edebî tür olan nekâizin en önemli ürünlerinden kabul edilir. Zira Cerîr - Ahtal atışması yirmi yıl ve Cerîr-Ferezdak atışması da kırk beş yıl devam etmiştir. Emevilerin en önemli ve Arap edebiyatının önde gelen şairlerinden olan Cerîr-Ahtal-Ferezdak arasındaki bu uzun süreli atışmalar, nekâizin gelişmesine ve sanatsal mükemmeliyete ulaşmasına büyük katkı sağlamıştır(Tur, 1997, s. 107);(Hüseyn vd., 1930, s. 70).

Kaynaklarda Ahtal'daki bedevî ruhun, Cerîr ve Ferezdak'a kıyasla daha ağır bastığı rivayet edilir. Bazen kabilesi ile birlikte çölde ikamet ederdi. Hatta orada birkaç evlilik yapıp boşandığı da anlatılmaktadır. O, kabilesi için her türlü atışmaya katılmaktan çekinmezdi(Brockelmann, çev. Selman Yeşil, 2014, s. 250).

Onun divanındaki kasidelerinde yer verdiği bazı atıl örnekleri şöyledir.

لَمِنَ الدِّيَارِ بِحَايِلِ فُوعَالِ
دَرَسَتْ وَعَبَّرَهَا السُّنُونُ حَوَالِ
دَرَجَ البَوَارِخِ فَوْقَهَا فَتَنَنَّكَرْتُ
بَعْدَ الأَيْسِ مَعَارِفُ الأَطْلَالِ

Hâyil ve Vuâl'deki yok olup gitmiş ve de geçen yılların değiştirdiği, Üzerinden rüzgârlar geçmiş, tanındıktan sonra kalıntıların dahi tanınmaz olduğu diyârlar kimin?(Muhammed Nâsiruddîn, 1994, s. 255)

هَلْ تَعْرِفُ البُيُومَ مِنْ مَاوِيَةِ الطَّلَالِ
تَحَلَّلْتُ إِنْسُهُ مِنْهُ وَمَا اِحْتَمَلَا

Bu gün Mâviyye'den (geride kalan) kalıntıları tanıyor musun? Oradaki insanlar göç etmiş gitmiş, tahammül edememişler(Muhammed Nâsiruddîn, 1994, s. 261).

فَمَا يَا صَاحِبِي بِنَا أَلْمَا
عَلَى دِمْنِ نُسَابِلَهَا سُؤَالَا

Ey dostlarım, durun, kalıntılara uğrayalım sorular soralım(Muhammed Nâsiruddîn, 1994, s. 268).

عَفَا مِنْ آلِ فَاطِمَةَ الدَّخُولُ فَحِزَانُ الصَّرِيمَةِ فَالْمُخُولُ
مَنَازِلُ أَقْفَرَتْ مِنْ أُمِّ عَمْرٍ يُظَلُّ سَرَائِمًا فِيهَا يَجُولُ

Dahûl, Hizzânü's-Semîre ve Hücûl'(deki) Fâtıma'nın ailesinden (herşey) yok olup gitti.

Ümmü Amr'dan kalan evler de yok olup gitti, hayali dolaşmaya devam ediyor(Muhammed Nâsiruddîn, 1994, s. 293).

مَخَارِسُمُ دَارِ بِالصَّرِيمَةِ مُسْبِلٌ نَضُوحٌ وَرَيْحٌ تَعَزَّيْهِ جَفُولُ
فَعَزَّزَ آيَاتِ الْحَبِيبِ مَعَ الْبَلَى بَوَارِحُ تَطْوِي تَرْجَمًا وَسَيُولُ

Dinmeyen yağmur ve de yağmur bulutları, Sarîme'deki evin izlerini yok etti, rüzgâr özellikle de kuzey rüzgârı ona musallat olmuş.

Kuzey rüzgârları ve seller, onun toprağını altüst ederek, sevgilinin izlerini değiştirmiş(Muhammed Nâsiruddîn, 1994, s. 297).

5.4. Şiî ve Harici şairlerin Atlâla yaklaşımı

Değindiği üzere Muaviye başta Emevi halifelerinin benimsediği Arap milliyetçiliğinin edebiyata yansması olan özüne bağlı kalma ilkesinin ağır basarak atlâl olgusunun önceliğini koruduğu görülse de bazı şairler kasidelerinde atlâl olgusuna yer vermemişlerdir. Bu şairlerin genelde Şiî ve Hâricî şairler olduğu dikkati çeker. Bu şairler, şiirlerinde Arap milliyetçiliğinin yansması olan atlâla değil, kendi ideolojik fikirlerine öncelik vermişlerdir(Demirayak, 2012, s. 45).

Emevilerin atlâl olgusunun temelinde Muaviye'den başlayarak Arap milliyetçiliğe dayalı bir devlet politikası olarak Arap atalarının kültürünü her yönüyle yaşatmak olduğu düşünülürse Şiî ve Hâricî şairlerin kasidelerinde atlâl olgusunu terk etmeleri doğal bir yaklaşım olarak değerlendirilir.

6. Atlâlın Abbasilerde popülaritesini kaybetmesi

Emevilerin temel devlet politikası olarak benimsediği “Arap Asabiyeti”nin dönemin edebiyatına yansması gibi Abbasilerin bunu terk etmesi de edebiyata yansmıştır. Bunun sonucu olarak da Câhiliye Bedevi Arabının yaşam felsefesinin edebiyata yansması olan atlâlın, Abbasiler döneminde eski popülaritesini kaybettiği görülür. Hatta Abbasiler döneminde şehirdeki şairin hayatında bir karşılığı olmadığı ve de kuru bir taklitten öteye geçmediği iddiasıyla eleştirilmiştir.(Demirayak, 2012, s. 45) Zira Emevi Devleti, Arap milliyetçiliği üzerine inşa edilirken Abbasi Devleti ise Emevilerin ihmal ettiği iki temel olgu üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, dini tekrar insanların hayatında birinci sıraya koymak, diğeri ise, Mevâlîlerin ikinci sınıf vatandaşlıktan kurtarılarak haklarının verilmesi(Mustafa, 1937b, s. 7).

Emevilerin temel devlet politikası olan “milliyetçilik”, Abbasilerde terkedilince Arabın atasının hayat felsefesinin temeli olan çöl ve çöldeki göç olgularının yansması olan atlâl da terkedilmeye başlanmıştır.

7. Sonuç

Emevi Devleti'nin kurucusu Muaviye, kendinden önceki dört halife döneminde özellikle Hz. Ali dönemindeki iç karışıklıkları görerek kurduğu devlette bunların önüne geçmek için bazı tedbirler almıştır. Onun aldığı tedbirlerden en önemlisi, halifenin kendinden sonraki halifeyi tayin etmesidir. Böylece halifelik babadan oğula geçen saltanata dönüşmüştür. Ayrıca o, İslâm'ın temel ilkelerinden olan eşitlik ilkesini göz ardı ederek Arap milliyetçiliğini devletin temel prensiplerinden biri olarak benimsemiştir. İslâm'ın temel prensipleri ile tezat oluşturan bu iki ilke, dönemin İslâm toplumunda büyük rahatsızlık yaratmıştır. Başta Muaviye diğer Emevi halifelerinin hem toplumdaki bu rahatsızlıkları ortadan kaldırmak hem de muhaliflerini toplumun gözünden düşürmek için şairleri her türlü fedakârlığı yaparak yanlarına çektikleri ve şiiri de bir silah gibi kullandıkları dikkati çeker.

Her ne kadar Câhiliye döneminde kabileler, kendi şairlerini destekleseler ve Sadru'l-İslâm'da Hz. Peygamber, İslâm düşmanlarına karşı şairleri şiir söylemeye teşvik etse de Emevilerin kendi muhaliflerini sindirmek için şiiri bir silaha dönüştürmeleri ve bu yolda her türlü imkânı seferber etmelerinin, şiirin bu denli gelişmesinin en önemli sebebi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Atlâl, Câhiliye dönemi bedevi Arabının çölde bir yerden diğerine göç ederek yaşadığı göçebe hayatın, kabilenin bağrından çıkan şairin duygularıyla yoğrulmuş dillendirilmesidir. Başta Cerîr, Ferezdak ve Ahtal olmak üzere Emevi şairleri ise devletin merkezi Şam'da ve halifenin sağladığı maddi imkânlarla refah içinde yaşamaktayken, bu şairlerin özellikle uzun kasidelerinde atlâla geniş yer verdikleri görülmüştür.

Çalışma sürecinde Emevi şairlerinin şiirlerinde atlâla bu denli yer vermesinin Muaviye'nin Emevi Devleti'ni "Arap milliyetçiliği" üzere kurmasının bir sonucu olduğu anlaşılmıştır. Zira çölde yaşamayan, çölde bir yerden diğerine göç etmeyen ve de göç ederek ayrıldığı kadının hasretini çekmeyen bir şairin bu duygulara şiirlerinde Câhiliye şairleri kadar yer vermesinin doğal olmadığı aşikârdır. Son tahlilde Arap milliyetçiliğini terk eden Abbasilerden başlayarak sonraki dönemlerde kasidede atlâl terkedilmeye hatta eleştirilmeye başlanmıştır.

Ayrıca Emevi şairleri kasidelerinde Câhiliye şairleriyle yarışmasına atlâla yer verse de çölde göçebe hayat yaşayan çöl şairinin atlâllerindeki anlamsal derinliğin, dönemin şehir şairlerinin atlâllerinde bulunmaması bir diğer gerçeklik olarak karşımıza çıkmıştır.

Kaynakça

- Abdullah Hüseyin, H. (2007). *Eseru't-Turâsi'l-Câhiliyyi fi's-Şiri'l-Emeviyyi* [Doktora Tezi]. Câmiat-ü Küfe.
- Ali, A. B. (2021). *Arap ve Türk Edebiyatında Kaside* [Doktora]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atıyye, M. H. (1936). *el-Edebü'l-Arabiyyü ve târîhuhû fi'l-asri'l-Câhiliyyi* (2. bs). Matbaat-ü Mustafa Bâbâ.
- Bekkâr, Y.H. (1982). *Binâü'l-kasîdeti fi'n-nakdi'l-Arabiyyi'l-kadîm*. Dâru'l-Endelüs.
- Brockelmann, C. (2014). Emeviler Döneminde Şam ve Irak'ta Arap Edebiyatı. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3.
- Bustânî, B. (1987). *Muhîtu'l-muhît*. Mektebet-ü Lübnân.
- Çınar, M. (2006). Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişimi. *Ekev Akademi Dergisi*, 27.

- Dayf, Ş. (t.y.). *Târîhu'l-edebî'l-Arabî (el-Asru'l-Câhili)* (11. bs). Dâru'l-Meârif.
- Demirayak, K. (2012). *Arap Edebiyatı Tarihi (Emeviler Dönemi)*. Ofset.
- Demirayak, K. (2014). *Arap Edebiyatı Tarihi I (Cahiliye Dönemi)*. Fenomen.
- Duman, İ. S. (2004). *Emevilerde Sosyal Hayat* [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- el-Câhiz, A. b. B. (1965). *Kitâbü'l-Hayevân* (2. bs, C. 2).
- el-Fâhûrî, H. (1953). *Târîhu'l-edebî'l-Arabî*.
- el-Fîrûzâbâdî, M. b. Y. (2000). *el-Kâmûsu'l-Muhît* (2. bs). Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- el-Hafâcî, M. A. (1990). *el-Edebü'l-Arabî ve târîhuhû fî'l-Asrayni'l-Emevî ve'l-Abbâsî*. Dâru'l-Cil.
- el-Halhûlî, M. A. (1995). *Binâü'l-Kasîde ledâ Şuarâi Hicâz fî'l-Asri'l-Emeviyyi* [Doktora Tezi]. el-Câmiatü'l-Ürdüniyye.
- el-Hâvî, İ. (1983). *Şerh-u Dîvân-ı Ferezdak*. Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî.
- el-Îş, Y. (2017). Emevi Yönetimine Genel Bir Bakış. *AİBÜ İlahiyat Faültesi Dergisi*, 5(10).
- el-Kartacennî, H. b. M. (2008). *Mînhâcu'l-bulağâ ve sirâcu'l-udebâ* (3. bs). ed-Dâru'l-Arabiyye lil'Kitâb.
- el-Kayravânî, İ. R. (2000). *el-'Umde fi Mehâsini's-Şîr ve Âdâbih*. Mektebetü'l-Hancî.
- Ergin, A. Ş. (1995). Ferezdak. İçinde *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 12). TDV Yayınları.
- es-Sâidî, N. bint H. (2008). *Mukaddimât-u Kasâidi Ebî Temmâm* [Yüksek Lisans Tezi]. Câmiat-u Ümmi'l-Kurâ.
- es-Sâvî, M. A. (t.y.). *Şerh-u Dîvân-ı İbn Cerîr*. Matbaatü's-Sâvî.
- es-Sendûnî. (1990). *Şerh-u Dîvânı'm-rîi'l-Kays*. Dâr-u İhyâi'l-Ulûm.
- ez-Zeyyât, A. H. (t.y.). *Târîhu'l-Edebî'l-Arabî*. Dâr-u Nehdat-i Mısır.
- Ferrûh, Ö. (1981). *Târîhu'l-edebî'l-Arabî* (4. bs). Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn.
- Hüseyin, T. (2014). *Fî'l-edebî'l-Câhiliyyi*. Hindâvî.
- Hüseyin, T., Emîn, A., & Cârîm, A. (1930). *el-Mücmel fi Târîhi'l-edebî'l-Arabiyyi*. el-Matbaatü'l-Emîriyye.
- İbn Hicce el-Hamevî, T. (2005). *Hizânetu'l-Edeb ve Ğâyetu'l-Erab* (2. bs, C. 2). Dar-u Sâdır.
- İbn Kuteybe, A. b. M. (1958). *Eş-Şîru ve's-Şuarâ* (C. 1). Dâru'l-Meârif.
- İbn Manzûr, C. (t.y.). *Lisânü'l-Arab*. Dâr-u Sâdır.
- İbn Tabâtaba, M. b. A. (1956). *Iyâru'Şîr*. el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.
- Küçükaşçı, M. S. (t.y.). Emeviler ve Hilafet. İçinde *Geçmişten Günümüze Hilafet*. İlem.
- Muhammed Nâsiruddîn, M. (1994). *Dîvânü'l-Ahtal* (2. bs). Dâru'Kütübî'l-İlmiyye.
- Mustafa, M. (1937a). *el-Edebü'l-Arabiyyü ve târîhuhû fi asray Sadri'l-İslâm ve'Emeviyyi* (2. bs). Matbaat-ü Mustafa Bâbâ.
- Mustafa, M. (1937b). *el-Edebü'l-Arabiyyü ve târîhuhû fî'l-asri'l-Abbasiyyi* (2. bs). Matbaat-ü Mustafa Bâbâ.
- Özsoy, N. (2014). *Emeviler Döneminde Zühd Şiiri* [Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tur, S. (1997). *Ahtal, Ferezdak ve Cerîr'in Şiirlerine Medih ve Hiciv* [Yüksek Lisans Tezi]. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuzcu, K. (2004). Bir Emevi Şairi Kuseyyir 'Azze. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(44).

- Tüz, T. (2015). Emevîler Dönemi Siyasi Şiir “Ferezdak” örneği. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9).
- Yiğit, İ. (1995). Emeviler. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 11).
- Yüksel, A. (1989). Ahtal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 2). TDV Yayınları.
- Zehrâ, R. (2008). *Binyetü'l-İnziyâh fi'l-Mukaddimeti't-Talaliyye* [Yüksek Lisans Tezi]. Câmiatü Vehrân es-Sâniye.
- Zerga, Ş. Y. (2001). *el-Mekân fi'l-Kasîdeti'l-Câhiliyyi* [Yüksek Lisans Tezi]. Câmiat-ü Ebî Bekr.
- Zeydân, C. (2012). *Terâcimu meşâhiri's-şark fi'l-karni'tâsisi'î aşar*. Hindâvî.
<https://acikders.ankara.edu.tr/course/view.php?id=7282> (Erişim. 30.11.2022).